

QO'QON XONLIGINING GEOGRAFIK HUDUDI

Abdulazizova Yoqutxon

Qo'qon davlat muzey qo'riqxonasi ilmiy hodimi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Qo'qon xonligining geografik hududi, uning shakllanishi, tabiiy-geografik xususiyatlari va hududiy kengayish bosqichlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, xonlikning asosiy yadrosi bo'lgan Farg'ona vodiysining tabiiy sharoiti, suv resurslari va iqlim omillari yoritilgan. Shuningdek, Qo'qon xonligining XIX asrdagi eng yuqori rivojlanish davrida egallagan hududlari va ularning hozirgi siyosiy-geografik chegaralarga nisbatan mosligi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot davomida xonlik hududining O'zbekiston, Qirg'iziston, Qozog'iston, Tojikiston hamda Xitoyning ayrim hududlariga to'g'ri kelishi asoslab berilgan. Maqolada geografik joylashuvning xonlikning siyosiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishidagi o'rni ham ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Qo'qon xonligi, Farg'ona vodiysi, tarixiy geografiya, hududiy kengayish, Sirdaryo, Toshkent vohasi, Qashg'ar, Markaziy Osiyo, siyosiy-geografik hudud, tabiiy sharoit, sug'orma dehqonchilik, geosiyosiy joylashuv.

Qo'qon xonligi Markaziy Osiyoning yirik siyosiy-hududiy tuzilmalaridan biri bo'lib, XVIII asr boshlarida shakllanib, XIX asrning ikkinchi yarmigacha mavjud bo'lgan. Xonlikning geografik hududi o'zining tabiiy-geografik sharoiti, strategik joylashuvi va iqtisodiy salohiyati bilan ajralib turadi.

Qo'qon xonligining asosiy hududi Farg'ona vodiysini qamrab olgan bo'lib, bu hudud taxminan 22–25 ming km² maydonga ega edi. Vodiyning uch tomondan tog'lar bilan o'ralganligi (shimolda Chatqol va Qurama tizmalari, janubda Olay va Turkiston tizmalari) xonlik uchun tabiiy himoya vazifasini bajargan. Sharqdan g'arbga cho'zilgan vodiyning uzunligi taxminan 300 km, kengligi esa 70–100 km oralig'ida bo'lgan.

Xonlik hududi faqat Farg'ona vodiysi bilan cheklanib qolmagan. XIX asrning birinchi yarmida Qo'qon xonligi hududi kengayib, quyidagi hududlarni ham o'z ichiga olgan:

Toshkent vohasi (1810-yillardan boshlab)

Sirdaryoning o'rta oqimi hududlari

Chimkent, Turkiston va Sayram shaharlari

Qisman Qozog'iston janubiy dasht hududlari

Sharqda esa Qashg'ar (Sharqiy Turkiston) bilan siyosiy-iqtisodiy aloqalar o'rnatilgan

Hududning umumiy maydoni eng keng davrida taxminan 300 ming km² ga yaqinlashgani tarixiy manbalarda qayd etiladi.

Aholi soni XIX asr o'rtalariga kelib taxminan 3–4 million kishi atrofida bo'lgan. Aholining

asosiy qismi o'troq dehqonchilik bilan shug'ullangan bo'lsa, tog' va dasht hududlarida chorvachilik rivojlangan.

Geografik jihatdan xonlik hududi muhim suv resurslariga ega bo'lgan. Asosiy daryolar:

Sirdaryo

Norin (Naryn)

Qoradaryo

Bu daryolar sug'orma dehqonchilik rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynagan. Sug'orish tizimlari orqali minglab gektar yerlar o'zlashtirilgan. Masalan, Farg'ona vodiysida sug'oriladigan yerlar ulushi ayrim hududlarda 60–70% gacha yetgan.

Iqlimi keskin kontinental bo'lib, yozda harorat +35°C gacha, qishda esa -10°C gacha tushgan.

Bu esa qishloq xo'jaligida ekinlar xilma-xilligini shakllantirgan. Asosiy ekinlar:

bug'doy

paxta

sholi

meva-sabzavotlar

Qo'qon xonligining geografik joylashuvi Buyuk Ipak yo'lining muhim tarmoqlari ustida joylashganligi bilan ham ahamiyatli bo'lgan. Xususan, Toshkent–Qo'qon–O'sh–Qashg'ar yo'nalishi savdo aloqalarining asosiy arteriyalaridan biri bo'lgan. Bu orqali xonlik ichki va tashqi savdoda muhim o'rin egallagan.

Shuningdek, xonlik hududining tabiiy resurslari ham iqtisodiy rivojlanishda muhim rol o'ynagan. Tog'li hududlarda:

temir rudalari

rangli metall konlari

qurilish materiallari

mavjud bo'lganligi qayd etiladi.

Qo'qon xonligining tarixiy hududini zamonaviy siyosiy-geografik chegaralar bilan solishtirish uning qamrovi va strategik ahamiyatini yanada aniqroq tasavvur etish imkonini beradi. Bugungi kunda xonlik hududi bir nechta mustaqil davlatlar hududlariga bo'linib ketgan bo'lib, ular orasida O'zbekiston, Qirg'iziston, Qozog'iston va qisman Xitoy (Sharqiy Turkiston – Shinjon-Uyg'ur avtonom rayoni) alohida o'rin tutadi.

Avvalo, xonlikning markaziy qismi bo'lgan Farg'ona vodiysi hozirgi kunda uch davlat hududiga bo'lingan:

O'zbekiston Respublikasi: Farg'ona vodiysining g'arbiy va markaziy qismlari (Farg'ona, Andijon va Namangan viloyatlari) Qo'qon xonligining siyosiy va iqtisodiy yadrosi bo'lgan. Ayniqsa, Qo'qon shahri xonlikning poytaxti sifatida markaziy o'rin egallagan.

Qirg'iziston Respublikasi: vodiyning sharqiy va janubi-sharqiy hududlari (O'sh, Jalolobod va Botken viloyatlari) xonlik tarkibiga kirgan bo'lib, bu hududlar asosan tog' oldi va tog'li zonalaridan iborat edi.

Tojikiston Respublikasi: Farg‘ona vodiysining janubi-g‘arbiy chekka qismi (Sug‘d viloyatining ayrim hududlari, xususan, Isfara atrofi) ham ma‘lum davrlarda Qo‘qon xonligi ta‘sirida bo‘lgan.

Xonlikning g‘arbiy chegaralari hozirgi Toshkent viloyati va Sirdaryo hududlari bilan mos keladi. Toshkent vohasi XIX asr boshlarida Qo‘qon xonligi tarkibiga qo‘shilgan va bugungi kunda bu hudud to‘liq O‘zbekiston Respublikasi tarkibida joylashgan.

Shimoliy hududlarga kelganda, Qo‘qon xonligining ta‘siri hozirgi Qozog‘iston Respublikasining janubiy viloyatlari (Turkiston viloyati, Chimkent – hozirgi Shymkent shahri atrofi)gacha yetib borgan. Bu hududlar asosan yarim ko‘chmanchi qozoq qabilalari yashaydigan dasht zonalari bo‘lib, xonlik u yerda siyosiy nazorat va soliq tizimini joriy etishga harakat qilgan.

Sharqiy yo‘nalishda esa xonlikning ta‘siri hozirgi Xitoy Xalq Respublikasining Shinjon-Uyg‘ur avtonom rayoni hududidagi Qashg‘ar vohasigacha yetib borgan. Garchi bu hudud to‘liq xonlik tarkibiga kirmagan bo‘lsa-da, Qo‘qon xonligi bu yerda kuchli savdo-iqtisodiy va siyosiy ta‘sirga ega bo‘lgan. Ayniqsa, Qashg‘ar bilan olib borilgan savdo aloqalari xonlik iqtisodiyotida muhim rol o‘ynagan.

Janubiy chegaralar esa asosan Olay va Pomir tog‘ tizmalari bilan chegaralangan bo‘lib, bu hududlar hozirgi Qirg‘iziston va qisman Tojikiston hududlariga to‘g‘ri keladi. Tog‘li hududlar tabiiy chegara vazifasini bajargan va bu yerda xonlikning nazorati nisbatan sustroq bo‘lgan.

Shunday qilib, Qo‘qon xonligining tarixiy hududi bugungi kunda quyidagi zamonaviy hududlarni o‘z ichiga olgan deb xulosa qilish mumkin:

O‘zbekistonning sharqiy va markaziy qismi (Farg‘ona vodiysi va Toshkent vohasi)

Qirg‘izistonning janubiy hududlari (O‘sh, Jalolobod, Botken)

Qozog‘istonning janubiy qismi (Turkiston viloyati)

Tojikistonning shimoliy hududlari (Sug‘d viloyati ayrim qismlari)

Xitoyning g‘arbiy hududi (Qashg‘ar atrofi – iqtisodiy ta‘sir doirasi sifatida)

Mazkur hududiy moslik Qo‘qon xonligining Markaziy Osiyoda keng ko‘lamli geosiyosiy tuzilma bo‘lganini, uning ta‘siri esa bugungi davlat chegaralaridan ancha kengroq hududlarni qamrab olganini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Haydarbek Bobobekov. *Qo‘qon xonligi tarixi*. – Toshkent: Fan, 1996.
2. Boris Gafurov. *Tojiklar (Qadimgi, o‘rta asrlar va yangi davr tarixi)*. – Moskva: Nauka, 1972.